

80 ÉV – AMIRE MÁR CSAK AZ IDŐSEK EMLÉKEZNEK. ANTIFASISZTA IRODALMI ANTOLÓGIA

Arapovics Mária

Hitler'33

Antifasiszta irodalmi antológia

Szerkesztette: Tabák András

Z-füzetek'151. Budapest. 2013.

Már csak az idősek emlékeznek, mi történt 80 évvel ezelőtt. Tudunk-e a múltból tanulni?

1933. január 30-án Hitlert nevezte ki kancellárrá a köztársasági elnök, rábízva a „nemzeti összefogás” kormányának megalakítását. Megkezdődött a totális állam kiépítése. Emlékeznek, hogy ezt mi előzte meg? 1930 és 1932 között gazdasági válság söpört végig a külföldi kölcsönöktől függő Németországon. 1929-ben a munkanélküliek száma 3 millió, 2 évre rá ez a szám megduplázódott és meghaladta a 6 millió főt. Eközben a forradalmi jelszavakat hangoztató Nemzetiszocialista Német Munkáspárt a propaganda múlttal és kiváló szónoki képességekkel rendelkező Vezérrel az élén, munkát, rendet és szebb jövőt ígért.

Hogyan vezetett az út a hatalomig? Tankönyveinkből felidézhetjük.

Az 1919-ben jobboldali radikális, nacionalista és fajelméleti világnézetre alapított Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) az első világháború elvesztését követően a programjában népjólétet követelt, megfogalmazta a kapitalista „kamatszolgaság” megtörését, a nemzetállam szerepének elismerését, a németek önrendelkezési jogának helyreállítását. A militáns NSDAP tagjaitól fegyelmet és katonai szervezettséget követelt. Hitler az első világháborúban lelkes katonaként kapott érdemeiért és a hadsereg sajtóosztályán szerzett tapasztalataival hamar a párt élére került. A nietzschei „hatalom akarása”, a pángermán messianizmus mellett az antiszemitizmus állta hitleri eszmerendszer középpontjába, mely szerint a zsidóság fenyegeti a németiséget, ezért a „vér és föld” és az „északi magasabb rendű faj” védelmében el kell pusztítani „az alacsonyabb rendű fajt”. Eza nézet később az élettér-elméletben teljesedett ki, mely egyúttal elvárja a fanatikus hitet a vezérben és az egyén feltétel nélküli azonosulását a nemzettel, a közösséggel.

A szigorú hierarchiájú, teljhatalmú vezetőjű – Führer-elvre építő – nemzetiszocialista párt elutasította a parlamentarizmust és a liberalizmust, de a sikertelen sörpuccs után Hitler felismerte, hogy a hatalmat legálisan, a parlamentarizmus eszközeivel kell megszereznie, biztosítva a párton belüli egyszemélyi vezetést és kiépítve egy hatékony propagandagépezetet. Hitler tudatosan a gazdasági élet és az arisztokrácia szeplőivel mutatkozott, de a weimari rendszer konszolidációja alatt a világválságig látványos politikai sikert nem tudott elérni.

A totális hatalomra jutáshoz a világválság háttére kellett. Az első világháborút követően az amerikai bankok magas kamatú kölcsönöket folyósítottak, Németország ezek segítségével fizette a háborús jóvátételt az antant hatalmaknak. Az amerikai hitelek 40%-át kapó német gazdaság összeomlott a tőzsdekrach idején, a baloldal mellett immár a radikális jobboldal is magát a kapitalizmust támadta, helyette szociális juttatásokat és agresszív politikával új termőföldek megszerzését ígérve adta reményt a munkanélküli lakosság tömegeinek.

A bizonytalan gazdasági helyzet megingatta a hagyományos politikai vezetőkbe vetett bizalmat. 1932-ben hatszor került sor választásokra, melyeken a polgári középpártok apránként alulmaradtak, a náci párt támogatása fokozatosan növekedett a baloldali radikálisok is erősödtek. Repülővel utazva hatalmas kampánykörutat indított Hitler, hogy szónoki képességeivel az aktuális célcsoportokhoz illő beszédet mondhasson, de a választásokon többséget így sem tudott szerezni a náci párt. A durvaság fokát jelzi, hogy nem rettentek el a zaklatásoktól, sőt a gyilkosságoktól sem. 1933 januárjában – a kommunizmustól és a náci indulatok elszabadulástól való félelemtől is vezérelve – Hindenburg elnöktől Hitler kapott lehetőséget koalíciós, vagy ahogy ők nevezték, a „nemzeti összefogás” kormányának megalakítására. Hitler forradalminak próbálta beállítani a hatalomra jutását, pedig kinevezett vezető volt. Célja a totális hatalom kiépítése volt, ezért új választásokat akart. A többségi támogatással nem rendelkező náci pártnak kapóra jött a Reichstag február végi felgyújtása, amivel Hitler elérte az alkotmányos jogok felfüggesztését, a rendeleti kormányzás bevezetését, szükségállapotot vezetett be. Sok ellenzéki – kommunista és szociáldemokrata – képviselőjelöltet börtönbe zártak, illetve külföldre üldöztek. Feloszlatták a tartományi parlamenteket. A rákövetkező tavasszal az SA-val körbevett épületben megszavazott „felhatalmazási törvény” lehetővé tette, hogy a törvényhozás feladatait a végrehajtó hatalom saját kezébe vegye. A teljhatalom birtokában Hitler első intézkedései a zsidók ellen irányultak: márciusban megindította a zsidó tulajdonú boltok bojkottját, úgy, hogy az SA és más náci csoportok tagja megakadályozták, hogy a vásárlók bemenjenek az üzletekbe.

A felhatalmazási törvény Hitlernek a koalíciós partnereivel szemben is teljhatalmat adott, kizárta őket a politikából. Ezt követően júliusig fizikailag is felszámolta a többi pártot, vagyonukat elkobozva beszüntetve működésüket. Majd a „hosszú kések éjszakáján” (1934. június 30.) belső ellenfeleit és párttársait gyilkoltatta le.

Hindenburg köztársasági elnök 1934-ben bekövetkezett halálával a kancellári és az elnöki funkciót összevonva Hitler vezér és kancellár lett, aki előtt esküt kellett tenni. A gazdasági irány az állami gazdaságpolitika, a kényszerkartellezés és az államkapitalizmus lett, a szerződéses viszonyok megkérdőjelezése, a kölcsönök, a jóvátétel visszafizetésének tudatos elodázása. Vállalkozásélénkítő intézkedések és közmunkaprogramok indultak, létrejött a Birodalmi Munkaszolgálat intézménye. A munkások jogait szabályozta, a mezőgazdaságot közvetlen irányítás alá vonta, a parasztok életét idealizálta. A közigazgatást központosította, az apparátusban megteremtette a hatáskörök átfedésének káoszát, amellyel saját politikusait is bizonytalanságban tartotta – ami különösen a külpolitika terén mutatkozott meg. Hatalmas népünnepélyeket rendeztek, ahol az egyén feloldódott a közösségnek hitt tömegben. Ezeken a Führer, a mindenki felett álló magányos vezér az erő és hatalom jelképeként díszelgett. Amikor a propaganda úgy kívánta, akkor viszont jelentéktelen kispolgárként mutatkozott meg. A ravasz agitátor azt ígérte, amit hallani akart a nép: az infláció visszaszorítását, az elvesztett területek egyesítését, és a visszatérést a hagyományos családi értékekhez. A propaganda eszközeül silányult „kultúrát”, a „német szellemiségtől idegen” kultúrtermékektől meg kellett tisztítani. Göbbels gyakran említette: „Amikor azt a szót hallom, hogy kultúra, máris a revolveremet keresem.” 1933 májusában máglyára kerültek a polgári kultúra termékei, a könyvek, a festmények – megindult a baloldali és a zsidó értelmiség elleni küzdelem. Az „elfajzott” művészet helyébe a szórakoztatás lépett, a gondosan megkonstruált állami ünnepekkel és a sportrendezvényekkel, melyek nagyhatású eseménye, az 1936-os berlini olimpia volt.

Tabák András 80 év után emlékezik és emlékeztet, mert nem kíván cinkosa lenni egy kornak. A Hitler'33 kötet kulturális mementó, mely a fasizmus ellenes irodalmi munkákat válogatja

egybe 1933-tól napjainkig. Az antológia 33 magyar író és költő egy-egy írásával emlékeztet bennünket a kor szülte borzalmakra.

A karcsú könyv Radnóti Miklós 1933. évi *Mint a bika* versével, a riadt vad képével indul, amihez olvasóként hozzágondoljuk Radnóti '44-ben írott sorait: „ami volt, annak más távlatot ad a halál már.” Vas István az *Egy államférfi profétikus verse* figyelmeztet, „Kontár vagy, kit aljas erő segített föl a polcra: / Nem te magad győztél, győzött a bamba világ.” mert „Műveltséget utál e kor, te lehetsz ideálja”.

Az elmerengő József Attila 1934-es margitszigeti sétájának nyugalmát a „Hoch!-ok” és „Heil!-ek” barna zaja zavarja, melyre felel Zsigmond Edének az emberi elaljasodást megjelenítő *A diktátor dala* :

Bűnös, ki sikkaszt, lop, rabol
vagy koponyát bever,
de legbűnösebb mégis az,
ki gondolkozni mer.

Hogy boldog lehess, fogd a szád,
görnyeszd a hátad, légy süket,
állj be más milliók sorába,
vakon kövesd lépésüket.

Boldog leszel, miként az állat,
mely kopaszt kövér legelőt,
s ha bárki „embernek” csúfolna,
üsd le a semmirekellőt!

Gyergyó, Pozsony, Kolozsvár, Moravská Ostrava költői egyaránt felkiáltanak, mert nem lehet szó nélkül hagyni azt az embertelenséget, amit Salamon Ernő (1935) így önt versebe:

Kivégzett költő verse fojtogat,
nem viselt öklöt, és nem tört fogat.
Emigrálhatott volna, de maradt,
agyonverték Dachau alatt.”

Ahogy Ady magatartását idézve üzeni a költő: „fejed vesztetted, mégis énekelj”

Weöres Sándor *A kilencedik Szimfónia* 3. tételében a nemzetszocializmust a viceházmesterek forradalmaként azonosítja – ahol ugatnak, loholnak, söpörnek, vigadnak – „ahol kihál az emberek világa és élnek a gázmesterek.”

Bálint György: *Hitler* című írása a demagógia hazugságára világít rá.
„Hitlerben a hitlerizmus a fontos. A hitlerizmus, amit hiszékeny és könnyen lelkesedő, munkanélküli kispolgárok kedvéért nemzeti szocializmusnak is neveznek, és amelynek igazi neve fasizmus, és még igazibb neve: forradalminak maszkírozott, reakciós tömegmozgalom. /.../ Az új rendszer »meg fogja menteni a munkásságot és a parasztságot.«. A német parasztság és munkásság egy része nyilván örül ennek. Örül, hogy megmentik, és még hozzá kik mentik meg? Hitler őexcellenciája, Papen báró úr őexcellenciája, Hogenberg úr őexcellenciája, Németország egyik leghatalmasabb nagytökése /.../ hogyne lelkesedne a német tömegek politikailag kevésbé iskolázott része, amikor ilyen kitűnő, előkelő urak, a

születési és pénzarisztokrácia legragyogóbb, leggazdagabb és leghatalmasabb képviselői sereglenek össze a Führer hívó szavára, hogy megmentsék a nyomorgó parasztokat, munkásokat és munkanélkülieket. Hugenberg úr, Thyssen úr, I. G. Farbenindustrie úr és a többiek éjszakánként nyugtalanul hánykolódnak szerény eleganciával berendezett ágyaikban, és azon törik a fejüket, hogy mondhatnának le minél több profitról a munkások és a parasztok javára. Az önmegtagadásnak és az idealizmusnak a világtörténelemben páratlanul álló, csodás megnyilatkozása ez.”

Füst Milán naplórészlete továbbfűzi e gondolatokat: „Ez a hitleráj a legnagyobb monstrum, amely valaha volt ezen aztán, amíg élsz törheted a fejed. Mert az élet monstruózus érthetlensége talán még semmiben sem fejeződött ki ennyire. Hogy nem lehet felfogni, bevenni akármit csinálsz vele, akárhogy forogtad, nem érted s nem jön ki belőle semmi. Hogy egy állat a való világ kormányzására – megérted ezt? Hogy egy állatnak mindenben igaza van? A zseniális tökfajúságnek? Hogy amit ez mond jól van, s törvénné és parancssá válik, s személye mintaképpé?”

/.../

„Szerencsém, hogy nem születtem árjának, hogy nem eshetem abba a kísértésbe, hogy üldöző legyek. Nem, nem, inkább vagyok üldözött.”

Erre a gondolatra rímelnek Szép Ernő (1942) sorai: „Tiszta maradj, maradj szabad, / Ne bukj el, meg ne add magad.”

1942-ben Kónya Lajos a Donnál teszi fel a kérdést *Hogy állsz majd a világ elé*, melyre Bóka László verse felel „tán elfagyott a lába, / s most nézi csonkjait. Vigyorog és zokog.”

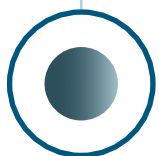
Orbán Otto, Gelléri Andor Endre, Tabák András, Pilinszky János versei a torz ideológia és a Harmadik Birodalom embertelensége ellen szólnak. Nagy Lajos (1945) arra figyelmeztet, hogy a háborút követően „nem nyugalom következik, hanem további harc. Szakadatlanul résen kell lennünk. Hosszú ideig, talán egész életünkön át.”

A kötet Hitler hatalomra jutásának irodalmi lenyomata, abban a fogékony magyar közegben, amely már megtapasztalta az 1920-ban kiadott „numerus clausus” törvényt, mely nemzetiségi és faji alapon korlátozta zárt számmal az egyetemekre való bejutást. Az embertelen intézkedések elfogadásának és közönyének lélektanát ragadja meg az antológia „ráadás” darabja Martin Niemöller evangélikus püspök *Amikor* című verse:

Amikor a nácik elhurcolták a kommunistákat,
néma maradtam,
mert nem voltam kommunista.
Amikor elhurcolták a szakszervezeti tagokat,
néma maradtam,
mert nem voltam szakszervezeti tag.
Amikor a szociáldemokratákat hurcolták el,
néma maradtam,
mert nem voltam szociáldemokrata.
Amikor a zsidókat hurcolták el,
néma maradtam,
mert nem voltam zsidó.
Mikor azután engem vittek el,
nem akadt már senki,
aki tiltakozhatott volna.

A magyar kultúrában, különösképpen huszadik század értelmiségi magatartás-mintáinak ismeretében ezek a gondolatok az erkölcsi – tehát egymásért – felelősséggel bíró ember, az elefántcsonttoronyából kilépő *homo moralis* képét idézik fel. Így e karcsú kötet ereje, hogy eszünkbe juttat további olyan ikonikus műveket is, amelyeket bár szövegszerűen nem tartalmaz, de szerkesztési elve emlékezetünkbe hív – tükröt tartva mai mindennapjaink elé is. Így tolulnak fel bennünk Babits Mihály Jónás könyvének sorai, az erkölcsi felelősségre intő szavak a lelkiismeretről, a passzív, tétlen magatartás elfogadhatatlanságáról: „mert, vétkesek közt cinkos, aki néma.”

ÖSSZEFOGLALÓK ABSTRACTS

